

UDK 811.163.6'282'373.7

Vera Smole

Filozofska fakulteta v Ljubljani

GEOLINGVISTIČNA PREDSTAVITEV IZBRANIH FRAZEMOV S SESTAVINO *ROKA* V SLOVENSKIH NAREČJIH

Frazemi kot enote v govornem spominskem slovarju imajo z zemljepisnega gledišča, enako kot leksemi, v narečjih svoja področja, na katerih živijo v enakih ali različnih pomenih in morfosintaktičnih zgradbah. V prispevku želimo to prikazati na desetih lingvističnih kartah s komentarji; in sicer na primeru izbranih frazemov s sestavino *roka*, ki so bili zapisani v 32 slovenskih krajih (dva sta zamejska) z različnih narečnih območij. Izvedena je tudi primerjava glede na obstoj frazemov v dveh zvrsteh slovenskega jezika ter v drugih (zlasti slovanskih in stičnih) jezikih (in narečjih).

Phrasemes as units in the speaker's mental glossary have, from geographical point of view, similarly to lexical items, their areals in dialects, in which they exist in the same or different meanings and morphosyntactic structures. The author aims to demonstrate this on ten linguistic maps with commentary, i.e., on the example of selected phrasemes with the component *roka* 'hand', collected in 32 Slovene locations (two from outside of the borders of Republic of Slovenia) in various dialectal areas. She also compares the existence of these phrasemes in two social variants of Slovene and in other (particularly Slavic and contiguous) languages (and dialects).

Ključne besede: geolingvistika, narečna frazeologija, frazemi s sestavino *roka*, primerjalna analiza frazemov, slovenska narečja

Key words: geolinguistics, dialectal phraseology, phrasemes with the component *roka* 'hand', comparative analysis of phrasemes, Slovene dialects

1 Uvod. Frazemi kot enote v govornem spominskem slovarju imajo z zemljepisnega gledišča, enako kot leksemi, v narečjih svoja področja, na katerih živijo v enakih ali različnih pomenih. Zgradba frazemov, ki se razteza od predložne do (več)stavčne zveze, omogoča znotraj istega frazema veliko zapolnitveno in pomensko variiranje, zato nas zanima, ali tako variiranje v narečjih obstaja, ali variante tvorijo areale, kateri segmenti frazema so najbolj variabilni oz. na kateri jezikovni ravnini. Zanimajo nas tudi vzroki variabilnosti (v kolikor jih je mogoče ugotavljati), npr. arhaičnost govora, medkodna (večji/manjši vpliv knjižnega ali cerkvenega jezika), mednarečna ali medjezikovna prepletanja ipd. Posebej nas zanima tudi razmerje med narečnimi (v narečju) in knjižnimi (v knjižnem jeziku) frazemi, njihova prekrivnost in različnost, nato pa obstoj teh frazemov v drugih slovanskih pa tudi stičnih jezikih (in narečjih).

1.1 Terenska raziskava in zapis gradiva. Terenska raziskava v 32 slovenskih krajih (2 sta zamejska) z različnih narečnih območij¹ je bila izvedena na klasičen način

¹ Teh 32 krajev torej tvori mrežo oštevilčenih točk na jezikovni karti (zemljevidu); številkam pripadajoči kraji so navedeni v opombi 4, in sicer v naslednjem zaporedju: vas, morebitni zaselek (okrajšano *zas.*), pošta (*p.*) in občina (*ob.*); v dveh primerih imamo zapis frazemov v treh (točka 27) oz. dveh (točka 29) zaselkih oziroma vaseh, ki pripadajo istemu krajevni govoru in so iz tega razloga združene. Zatem so navedeni

zbiranja gradiva z namenom geolingvistične predstavitve, tj. s pomočjo neke vrste vprašalnice.² To je tvoril nabor 75 pomensko razloženih knjižnih frazemov s sestavino »roka« (Kržišnik 1990),³ dopolnjen s frazemi in besedilnimi narečnimi zgledi, dobljenimi s terensko raziskavo v enem kraju (točka 17, Smole, neobjavljeno gradivo). Gradivo so večinoma zbirali študentje 3. in 4. letnika slovenistike v okviru izbirnega diplomskega seminarja po temeljnih predhodnih pripravah.⁴ Posnetke vodenih inter-

(glavni) informatorji z letnico rojstva, na koncu pa še zapisovalec/-ka in leto zapisa – povečini so to študentje, ki se jim za izdaten trud lepo zahvaljujem. Še posebej se zahvaljujem sodelavcema, dr. Mateju Šekliju za zapis točke 3 in dr. Danili Zuljan Kumar za zapis točke 4, ki sta mrežo točk na zahodu pomembno dopolnila. – Pripomniti moram, da je mreža krajev nastala glede na krajevni izvor študentov, ki so zapisovali frazeme v svojem domačem ali njim bližnjem narečnem govoru, zato ti niso prostorsko enakomerno razporejeni.

² Tu se ne ukvarjamo z vprašanjem, kako do narečnega frazeološkega gradiva sploh priti, ampak preizkušamo, kaj se da dobiti z najbolj razširjeno metodo zbiranja gradiva za narečne atlase, to je z vodenim pogovorom na osnovi predloge oziroma vprašalnice z oštevilčenimi vprašanji, pri čemer se tudi v primeru zbiranja frazemov sprašuje s pomočjo opisa pomena, direktno vprašanje po frazemu tipa »Ali bi rekli tako?«. Poznate ta frazem?« pa je zadnja izbira, ki zahteva še posebno pozornost spraševalca v smislu ločevanja poznavanja oz. razumevanja frazema pri informatorju od njegove dejanske rabe oz. vključenosti v sistem narečnega govora. Takšno izhodišče (z vprašalnico) je nujno za istovetnost dobljenega gradiva in nadaljnji prikaz na karti. Tak način zbiranja frazemov sem preizkusila najprej sama (prim. Smole: referat v Zagrebu 2004, v tisku), do sedaj pa že tudi večje število študentov in trije raziskovalci. Vsi ugotavljamo, da nam na ta način marsikateri frazem »uide«, da pa, zlasti potrpežljiv, pogovor pri informatorjih sproti vzbuja asociacije tudi na frazeme, ki jih ni v vprašalnici ali jih trenutno ne zbiramo (npr. z drugačnimi sestavinami, v enakem ali čisto drugačnem pomenu), a zbirko počasi in vztrajno polnijo.

³ Frazemi so bili oštevilčeni s številkami od 1 do 75, zato so vedno navedeni za to pripadajočo jim številko. Seznam frazemov z razlago in zgledi bi zavzel preveč (omejenega) prostora, da bi ga prispevku lahko priložili v celoti. Naj na tem mestu opozorim na dejstvo, da vprašalnica ne obsega vseh slovenskih frazemov s to sestavino (tak nabor niti ne obstaja) in da razlaga frazema (morda tudi njegova oblika) ni vedno strokovno optimalna; največkrat je prevzeta iz Kržišnik 1990, včasih je povzeta po SSKJ ali skombinirana iz obojega, včasih gre za moj prevod razlage hrškega frazema iz SHF ipd., skratka – vprašalnica je imela zgolj pragmatičen namen: z njeno pomočjo zbrati čimveč narečnih frazemov s sestavino »roka«.

⁴ **1** Ukve/Ugovizza, Kanalska dolina, Italija, Rozalija Zelloth, roj. 1936, zapis: Vera Smole in Matej Šekli, 2006; **2** Soča, p. in ob. Bovec, Pavla Flajs, roj. 1928, zapis: Tjaša Komac, 2006; **3** Jevšček, p. Idrsko, ob. Kobarid, Leopold Šekli, roj. 1939, Alma Pavla Šavli, roj. 1941, zapis: Matej Šekli, 2005; **4** Medana, p. Dobrovo, ob. Brda, Olga Zuljan, roj. 1940, Rudi Zuljan, roj. 1938, zapis: Danila Zuljan Kumar, 2008; **5** Puče, zas. Pribci, p. in ob. Šmarje, Justina Pribac, roj. 1932, Ivan Pribac, roj. 1923, Ada Škrbina, roj. 1962, zapis: Barbara Škrbina, 2006; **6** Stara Fužina v Bohinju, p. Bohinjska Bistrica, ob. Bohinj, Matilda Rozman, roj. 1931, Alojzija Rozman, roj. 1932, zapis: Urša Skobrne, 2007; **7** Bohinjska Bela, p. Bohinjska Bela, ob. Bled, Mina Kunšič, roj. 1925, zapis: Marjeta Burja, 2006; **8** Predoslje, p. Predoslje, ob. Kranj, Neža Oven, roj. 1917, in Urška Ovsenik, roj. 1950, zapis: Darja Ovsenik, 2008; **9** Zabrekve, zas. Brezovnica, p. Selca, ob. Železniki, Milka Pogačnik, roj. 1953, zapis: Mateja Potočnik, 2007; **10** Žubejevo, p. in ob. Kamnik, Maks Resnik, roj. 1935, Marija Resnik, roj. 1937, Marjan Resnik, roj. 1962 zapis: Irena Kotnik, 2005; **11** Zgornji Tuhinj, p. Laze v Tuhinju, ob. Kamnik, Cilka Jeglič, roj. 1961 zapis: Monika Jeglič, 2007; **12** Glince, Mestna občina Ljubljana, Marija Babnik, roj. ?, Valentin Zibelnik, roj. ?, zapis: Luka Zibelnik, 2005; **13** Poljane, p. Poljane, ob. Gorenja vas–Poljane, zapis: Maja Šturm, 2007–2008; **14** Bevke, p. Log pri Brezovici, ob. Vrhnika, Marija Perko, roj. 1948 zapis: Špela Perko, april 2007; **15** Retje, p. Loški Potok, ob. Ribnica, Marjeta Anzeljc, roj. ?, zapis: Marija Anzeljc, 2004; **16** Korita pri Dobrniču, p. Dobrnič, ob. Trebnje, Jože Petek, roj. 1948, Darinka Petek, roj. 1955 zapis: Urška Petek, 2006; **17** Vesela Gora, p. in ob. Šentrupert, Slavka Kovač, roj. 1940, zapis: Vera Smole, 2003; **18** Zameško, p. in ob. Šentjernej, Marija Jordan, roj. 1944, zapis: Sabina Jordan, 2007; **19** Semič, p. in ob. Semič, Marija Jakša, roj. 1925 in Tončka Mihelčič, roj. 1925, zapis: Anica Jakša, 2008; **20** Griblje, p. Gradac, ob. Črnomelj, zapis: Marta Križan, 2007; **21** Kuželj, zas. Laze, p. Vas, ob. Fara, Anja Kazale, roj. 1985, Alojzij Špoler, roj. 1933, zapis: Anja Briški, 2007; **22** Litija, p. in ob. Litija, Mimi Smrekar, roj. 1935, Vanja Arhnaver, 2006; **23** Prapreče, zas. Orlek, p. Zagorje,

vjujev sem natančno preverila in bila pozorna tako na pomensko kot na zgradbeno in fonološko podobo frazemov in kratkih besedilnih zgledov. Prineseni posnetki so bili ali posnetki prvega pogovora z informatorjem/-ji ali pa so nastali po predhodnih pripravah; prvi so trajali od pribl. od 60 do 90 minut, drugi od 30 do 45. Prednost prvih je bila, da sem zlahka tudi sama ugotovila živost in natančen pomen frazema pri konkretnem govorniku, prednost drugih pa časovni prihranek, medtem ko sem se glede drugega morala zanesti na opredelitve študentov. Pri posamezni raziskavi so sodelovali do trije govorci, ki so bili izbrani po kriteriju »idealnega govornika določenega krajevnega govora«. Kot pri vsaki tovrstni raziskavi je možna delna idiolektalnost, okrog 90% prekrivnost rabe in pomena frazemov v krajih, kjer je bila raziskava izvedena večkrat, z različnimi govorci in/ali različnimi zapisovalci ter ponovitve v bližnjih ali oddaljenejših krajih pa daje tako zbranemu gradivu zadovoljivo relevantnost. Po izkušnjah z zbiranjem narečnega fonološkega, morfološkega, leksično-besedotvornega in besedilnega gradiva lahko rečem, da je načrtno zbiranje in analiziranje frazeološkega gradiva zdaleč najzahtevnejše.

1.2 Mreža točk. Mreža 32 točk (T01–T32), kjer so bili frazemi zapisani, je nastala dokaj naključno in je posledica krajevnega izvora študentov, ki so v raziskavi sodelovali, oziroma njihovih izbranih informatorjev. Za celostno geolingvistično predstavitev frazemov v slovenskih narečjih bi vsekakor potrebovali obsežnejšo in narečno bolj uravnoteženo mrežo krajev, zato ima prispevek – glede na dosedanjo odsotnost take predstavitve – predvsem namen ugotoviti, ali je frazeme sploh smiselno in možno tako obravnavati in kako se tega lotiti.

2 Geolingvistična predstavitev izbranih frazemov. Izmed 75 frazemov, po katerih smo spraševali na terenu, je tu izbranih deset frazemov, ki so še posebej zanimivi za kartografsko obdelavo.⁵ Zaradi redke in prostorsko neuravnotežene mreže krajev je uporabljena znakovna tehnika tudi na kartah, kjer bi bila možna izoglosno-napisna. Upoštevana so splošna pravila kartografitiranja, in sicer: različnost frazemov je na karti predstavljena z različnimi osnovnimi znaki (geometrijskimi liki), notranje variiranje pa z različno zapolnitvijo. Za pomenska odstopanja je izbrano šrafitiranje ploskve okrog

ob. Trbovlje, Jožica Petek, roj. 1956, zapis: Tomaž Petek, 2005; **24** Ponikva pri Žalcu, zas. Vrhe, p. in ob. Žalec, Fanika Vasle, roj. 1948, zapis: Primož Vasle, 2008; **25** Radvanje, p. in ob. Maribor, Ivan Butolen, roj. 1942, zapis: Katja Pistor, 2006; **26** Mežica, p. in ob. Mežica, Ana Smrečnik, roj. 1947, zapis: Nina Petek, 2007; **27** Prevalje (na Produ, Kot), p. in ob. Prevalje, Marija Kordež, roj. 1925; Amalija Pori, roj. 1926, zapis: Mojca Hrvatin, 2006, in: Eva Radič, 2007; **28** Zgornja Kapla, p. Kapla, ob. Podvelka, Ivan Rihter, roj. 1932, zapis: Mateja Rihter, 2007; **29** Sveti Jurij ob Ščavnici in Grabšinci, p. in ob. Sv. Jurij ob Ščavnici, Franc Štuhec, roj. 1936, Frančiška Štuhec, roj. 1932, in Jože Tišler, roj. okrog leta 1950, zapis: Klavdija Bec, 2007–2008; **30** Cven, p. Cven, ob. Ptuj, Anton Kosi, roj. 1949, Jaka Sabotin, roj. 1951, Miran Puconja, roj. 1949, zapis: Mateja Kosi, 2005; **31** Bakovci pri Murski Soboti, p. in ob. Murska Sobota, Terezija Prkič, roj. 1932, zapis: Aleksandra Ivanšek, 2008; **32** Gornji Senik/Felsőszölnök (Porabje, Madžarska), Francek Mukics, roj. 1952, zapis: Dušan Mukics, 2006.

⁵ Tako ozek izbor je narejen zaradi prostorske omejitve tega prispevka, sicer pa so zelo povedne kartografske predstavitve tudi večine drugih frazemov.

številke in znaka. Druge oznake so predstavljene v legendi za vsako karto posebej.⁶ Komentar h kartam je podan v tem poglavju; nanaša se na samo vsebino karte pa tudi na morebitne probleme, ki so nastali v postopku pridobivanja gradiva (ali zaradi »vprašalnice«, načina spraševanja, razumevanja odgovorov ipd.).

Karta št. 1: (1) (*ne*) *imeti čistih rok* 'ne biti kriv'.⁷ V pomenu 'biti kriv' se dvajstokrat pojavi frazem *ne imeti čistih rok* (v T32 s tožilnikom) in še trikrat z leksično varianto *ne imeti čednih rok* ter dvakrat frazem *imeti zamazane oz. umazane roke*. Ni jasno, ali je v točkah, kjer se pojavi frazem *imeti čiste roke oz. imeti čedne roke*, ki izraža nasprotni pomen 'biti kriv', v rabi tudi frazem za pomen 'ne biti kriv'. Za istovetne odgovore bi morala biti frazema v vprašalnici ločena. Karto predstavljamo kot primer prikaza precej redkega frazema, morda zastarevajočega (primerjaj trikratno označenost »starinski«), z nekaj notranje variantnosti.

Izbrano gradivo:⁸ T12: Ni:ma či:stəx rə:k, kə tají: Ma umà:zane rukè:. T15: Í:mam či:ste rokiè. T20: 'Ka:j se bo 'dełəł 'fi:n, i 'u:n 'ima za'ma:zane 'ruəke. T27: Sp'lox ni kaj k'ri:u, 'oni pa p'ra:jjo, da 'nima 'čistəx 'rə:k. T28: 'Či:ma 'nima' 'čə:dnix 'rò:k. T32: 'Nema 'či:ste ro'kə:.

Ujemanje knjižnih in narečnih frazemov je precejšnje, variantnost pa predvsem na leksični ravni. Frazemi *ne imeti čistih rok*, *imeti čiste roke* in *imeti umazane roke*, ki so posredno biblijskega izvora (po *umiti si roke /kot Pilat/*), so v taki ali drugačni podobi znani večini evropskih jezikov, odsotnost ali majhna prisotnost v njihovih narečjih ter tolikšna variantnost pa nakazujeta, da vsaj v govorjenem jeziku ne spadajo med najbolj frekventne. Narečnim podobne variacije frazema zasledimo tudi v drugih jezikih in narečjih.⁹

SSKJ: evfem. *nima čistih rok* 'je kriv'.¹⁰ K-90 (151):¹¹ *imeti čiste roke* (tudi zanikano *ne imeti čistih rok*).

⁶ Za pomoč pri izdelavi osnovne karte in za računalniško kartografiranje se zahvaljujem diplomantu slovenistike Domnu Uršiču. Znaki za kartografiranje so vzeti iz nabora SIMBola, ki je bil narejen za potrebe Slovanskega lingvističnega atlasa (OLA).

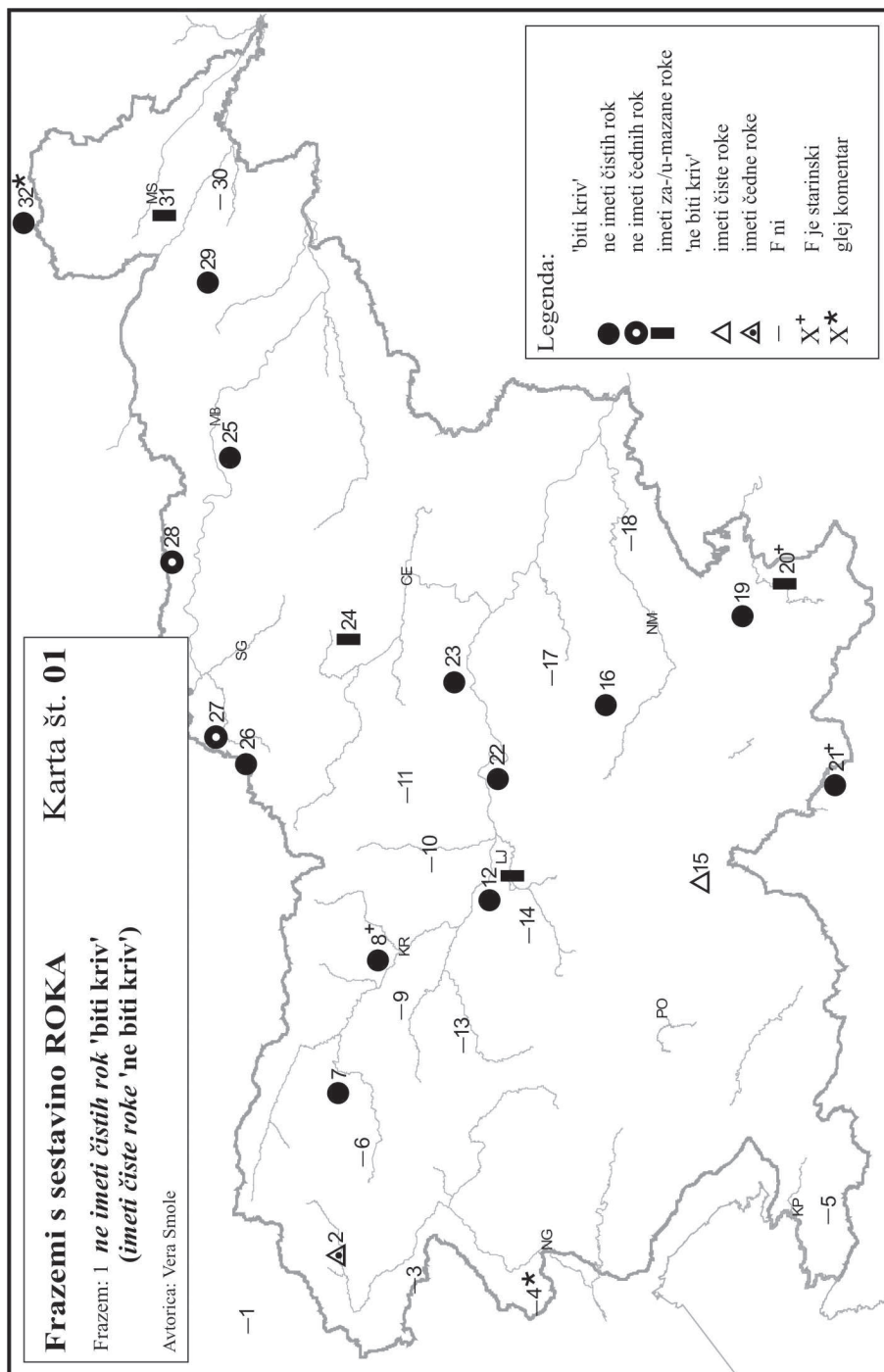
⁷ Frazem je namenoma naveden v isti obliki, kot je bil v »vprašalnici«, čeprav gre v tem primeru dejansko za dva antonimna frazema: *ne imeti čistih rok* 'biti kriv' in *imeti čiste roke* 'ne biti kriv'. Prav tako je ohranjeno tudi oštevilčenje frazemov iz vprašalnice, tu navedeno v navadnem oklepaju, zaporedje pa je nastalo glede na zapovrstnost izpisov iz literature, zato frazemi niso urejeni po nikakršnem kriteriju.

⁸ Narečno gradivo je zapisano z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU razvil dr. Peter Weiss.

⁹ Vsakemu komentarju sledi izpis iz dveh virov za slovenske frazeme knjižnega jezika, nato za frekventnejše frazeme sosednjih knjižnih jezikov ter samo ponazorjalno še izpis iz dveh frazeoloških slovarjev knjižnih jezikov, tj. Murgoski (ZM) 1994 in Ivčenko, Wölke (I-W) 2004, iz narečnih slovarjev Ivana Tomina (IT) in Ludvika Karničarja (LK) in prispevka o narečni frazeologiji Rakitovca (Istra) Marc Bratina (MB), iz hrvaškega narečnega frazeološkega slovarja Menac-Mihalič (MMM) 2005 ter gradiva iz dveh makedonskih narečnih področij, in sicer dolnjevardarskega in egejskega; če frazem pri slednjih ni naveden, pomeni, da ga v slovarju/gradivu ni.

¹⁰ Ker je za slovenski jezik frazeološki slovar še v pripravi (prim. Keber 2003), navajam kot knjižni frazem iz SSKJ.

¹¹ K-90 je Kržišnik 1990; v oklepaju je stran, kjer se frazem pojavi.

Sosednji jeziki:¹² hr. *biti čistih ruku* ili *imati čiste ruke* 'biti pošten, pošteno delati (postopati)' HFR: 261; frl. –; it. *avere le mani nette* /imeti čiste roke/ 'imeti čisto vest' oz. *avere le mani pulite* /imeti čiste roke/ 'biti pošten'; nem. –; madž. *piszkos a keze* /ima umazane roke/ 'je kriv v nečem'.

Drugi jeziki in narečja: ang. *have clean hands* > mak. *racete mu se čisti, ima čisti race* ZM: 57; ang. *have dirty hands* > mak. *valkani mu se racete, [valkan mu je gazot /ima umazano rit, zadnjico/]* ZM: 57.

Karta št. 02: (2) *držati roke križem* 'biti brez dela'. Frazema nimajo v štirih točkah, v eni pa ni odgovora.¹³ Največkrat, tj. desetkrat, se pojavi frazem *držati roke križem*, po štirikrat varianti *držati roke navzkriž* in *držati križem rok*, dvakrat *držati roke na križ*, frazem z drugačno glagolsko sestavino *stati križem rok*¹⁴ se pojavi petkrat in samo enkrat *stati roke križem*. Poleg že omenjenih se sestavini »roke križem« pojavljajo še v naslednjih variantah: »v križ« in »na križem« v T03, »križane roke« v T05 in »vzkriž« v T31. V T18 je sklonska oblika odvisna od (ne)zanikane rabe: *On drži križem roke. Ne drži križem rok!* V istem pomenu so bili zapisani še trije frazemi, vsi s sestavino »roka«: *držati roke pod ramo* v T01, *držati roke na riti* v T02, T29 in *držati roke ta bek 'stran'* v T28. Karta predstavlja primer v narečjih dokaj pogostega frazema z veliko notranjo variantnostjo.

Izbrano gradivo: T02: Je dóržu krí:žem rukiè. Je dóržu rukiè ta ne rät. T03: Drži: 'kar u krí:ž rokè:, níte 'nič ž né'ya. Dərží: rokè: na krí:š. Dərží: rokè: na krí:žan. T05: Dər'ži: k'ri:žanà 'ro:kà. T12: Namè:st de-p se 'kəšəngə dè:ya pərtjè:u, je pa rukè: nauskri:š dóržou. T17: Rà:j dəržj: krj:žem rùok, ku dje-p kěj pumá:gau. T19: 'Ne 'ru:ki k'ri:žəm 'dər:žat, ampak pərs'kjo:či pa pu'mjo:zi!

Ujemanje med knjižnim in narečnimi frazemi v nekaterih govorih sicer obstaja, vendar opazamo v narečjih veliko variantnost na morfosintaktični ravni. Frazem je pomensko prisoten v večini evropskih jezikov, sestavinsko, ne pa tudi pomensko, se ujema s hrvaškimi in italijanskimi, na obeh ravneh pa z madžarskim in makedonskim jezikom.

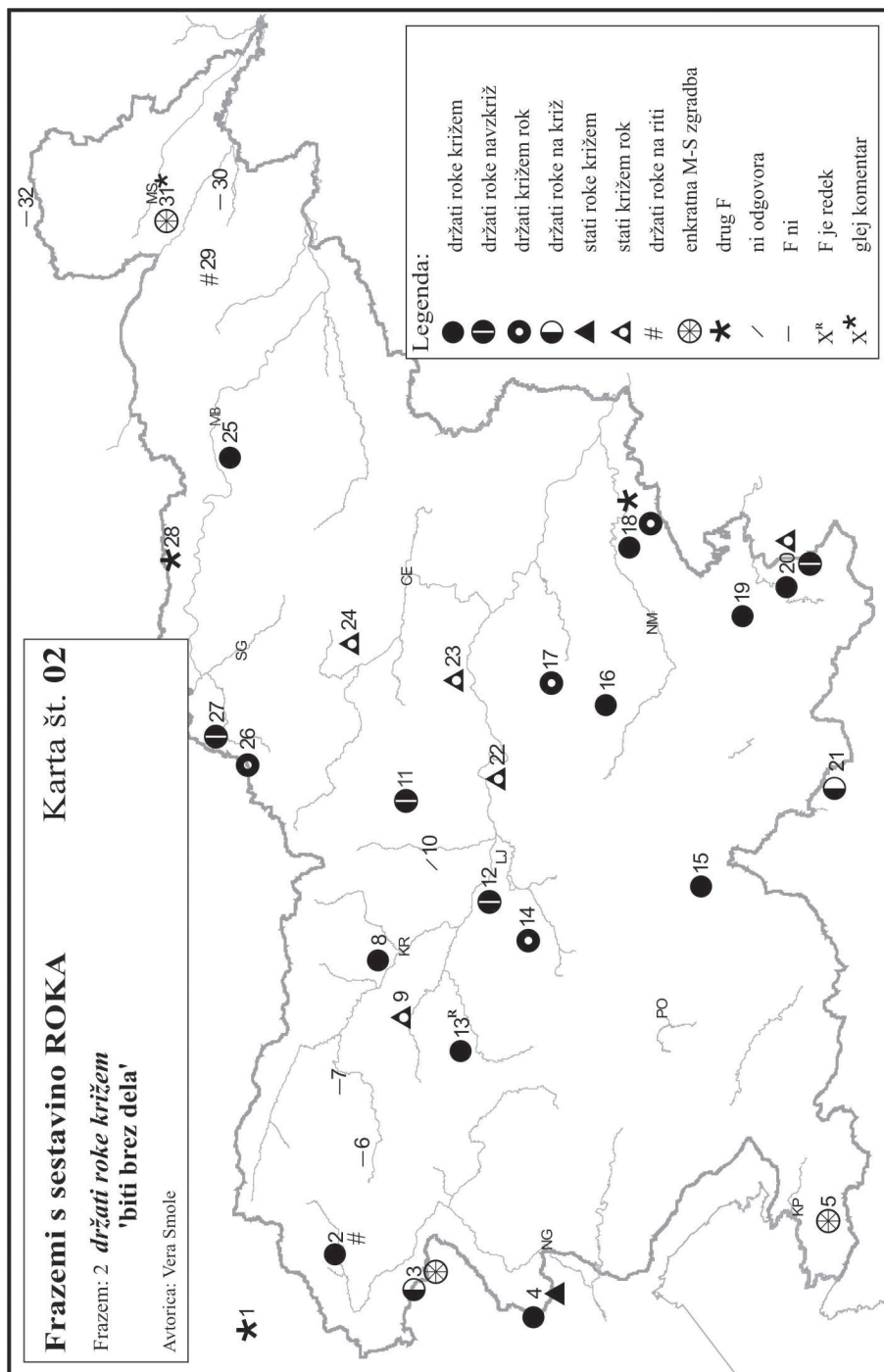
SSKJ: pog. *če le more, drži roke v žepu, križem* 'lenari, ne dela'. K-90(150): *držati roke križem* 'biti brez dela'.

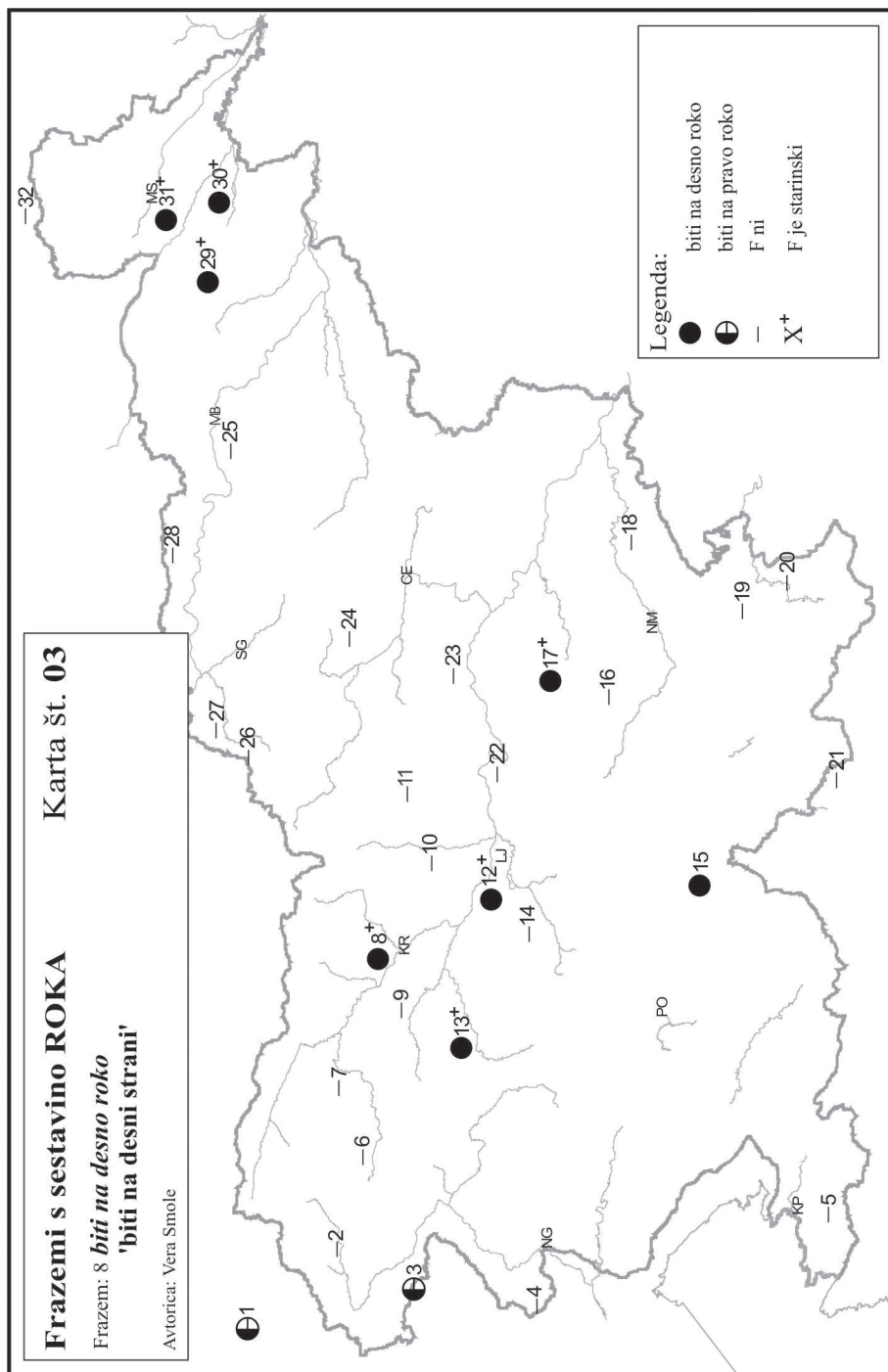
Sosednji jeziki: hr. – [*prekriženih (skrštenih) ruku [sjedeti, čakati]* 'brezdelno, pasivno, brez upora [sedeti, čakati]' HFR: 266; frl. – [*stá cu 'lis mans in man*] = it. – [*stare con le mani in mano* /stati/bití z roko v roki/ 'biti brez dela', frl. – [*cu 'lis mans in grop/bòs* /z rokami na vozél/v pušpanu/na trak, našiv//, *cu 'lis mans in bòs* /z rokami na

¹² Za sosednje knjižne jezike so navedeni tisti frazemi, ki so dovolj frekventni, da se pojavljajo tudi v malo obsežnejših dvojezičnih slovarjih. Furlanske ustreznike in dobesedne prevode mi je preskrbel dr. Matej Šekli, za italijanski jezik Karin Marc Bratina, za madžarski jezik pa je to storil Dušan Mukič – vsem trem se za ta dragoceni prispevek najlepše zahvaljujem. Za ustrezen frazem v sosednjem jeziku imamo tistega, ki je ne (samo) pomensko, ampak tudi sestavinsko zelo blizu slovenskemu (za to razvidnost so dodani dobesedni prevodi v poševnih oklepajih); če ujemanja ni na obeh ravneh (sestavinski in pomenski), je to označeno z minusom, frazem pa za njim naveden v oglatih oklepajih.

¹³ Za tako opredelitev smo se odločili, ko je bil frazem pri spraševanju pomotoma izpuščen ali pa iz primera in pogovora ni jasno, ali ga dejansko rabijo ali samo razumejo njegov pomen.

¹⁴ Da zveza še ni poprislovljena – v tem primeru bi jo morali pisati skupaj – dokazujeta naglasa na obeh sestavinah, in sicer v vseh govorih, kjer je bila zapisana.

vozel/ = it. *incrociare le braccia* /prekrižati roke/ 'stavkati, začeti štrajk'; nem. – [*die Hände in den Schoss legen* 'položiti roke v naročje'];¹⁵ madž. *keresztbetett kézzel áll* /stati s prekrižanimi rokami/ 'ne delati ničesar'.

Drugi jeziki in narečja: slov. nar. *držat križan roke* 'lenariti' MB:¹⁶ 272, 287; ang. *sit on one's hands* /sedeti na rokah/ > mak. *sedi so skrsteni rāce* /sedi s prekrižanimi rokami/ ZM: 57; mak. dolnjevardarski g. (*séde*) *us-skrāsteni rāce*.¹⁷

Karta št. 03: (8) *biti na desno roko* 'biti na desni strani'.¹⁸ Frazem se pojavi samo v de"setih točkah in kar sedemkrat je označen kot starinski. Nepričakovano pri tem je, da ga poznajo v dokaj osrednjih govorih (dolenjskih in gorenjskih) in tudi osrednjih panonskih. Z narečno ustreznico sestavini »desen« »pravi« (*biti na pravo roko*) in brez oznake starinski je bolj pričakovano znan še v dveh skrajnih severozahodnih govorih. Karta je primer prikaza nenavadne prostorske pojavnosti frazema, ki počasi zamira.

Izbrano gradivo: T12: Na lé:vo/dé:sno ró:ko je. T13: Niénna 'xiša j-na liéva ruóka, če γriēš kodó:l. T15: Je ne lé:ivo/diēsno rokù. T29: Tòta 'xi:ša jā na 'lé:vø/'desno rø'kø:. T31: 'Naša 'iža jā na 'dēsnoj st'rā:ni ro'kē: f tej 'vülicij.

Frazem je tako v knjižni kot narečni zvrsti slovenskega jezika starinski in bo morda živel dalje le na skrajnem severozahodu z sestavinsko leksično varianto *biti na pravo roko*. Z izjemo italijanščine ga poznajo tudi sosednji jeziki, njegova odsotnost v narečnih virih pa nam verjetno tudi nakazuje dejstvo, da frazem v govornem jeziku ne spada med frekventnejše.

SSKJ: star. kmetija leži *na levo roko* od ceste 'na levi strani'. K-90 (145): (*kaj*) *leži/je na desno/levo roko* 'na desni/levi strani'.

Sosednji jeziki: hr. –; frl.–; it. *a mano destra, dritta* 'desno, na desni', *a mano sinistra, manca* 'levo, na levi'; nem. *zur rechten Hand, zur linken Hand* /na desno roko, na levo roko/ 'desno, levo'; madž. *jobb kéz felől van* /biti na strani desne roke/ 'biti na desni strani'.

Drugi jeziki in narečja: slov. nar. *na prā:w rò:q* 'rechts'; *na lé:w rò:q* 'links' LK: 229.

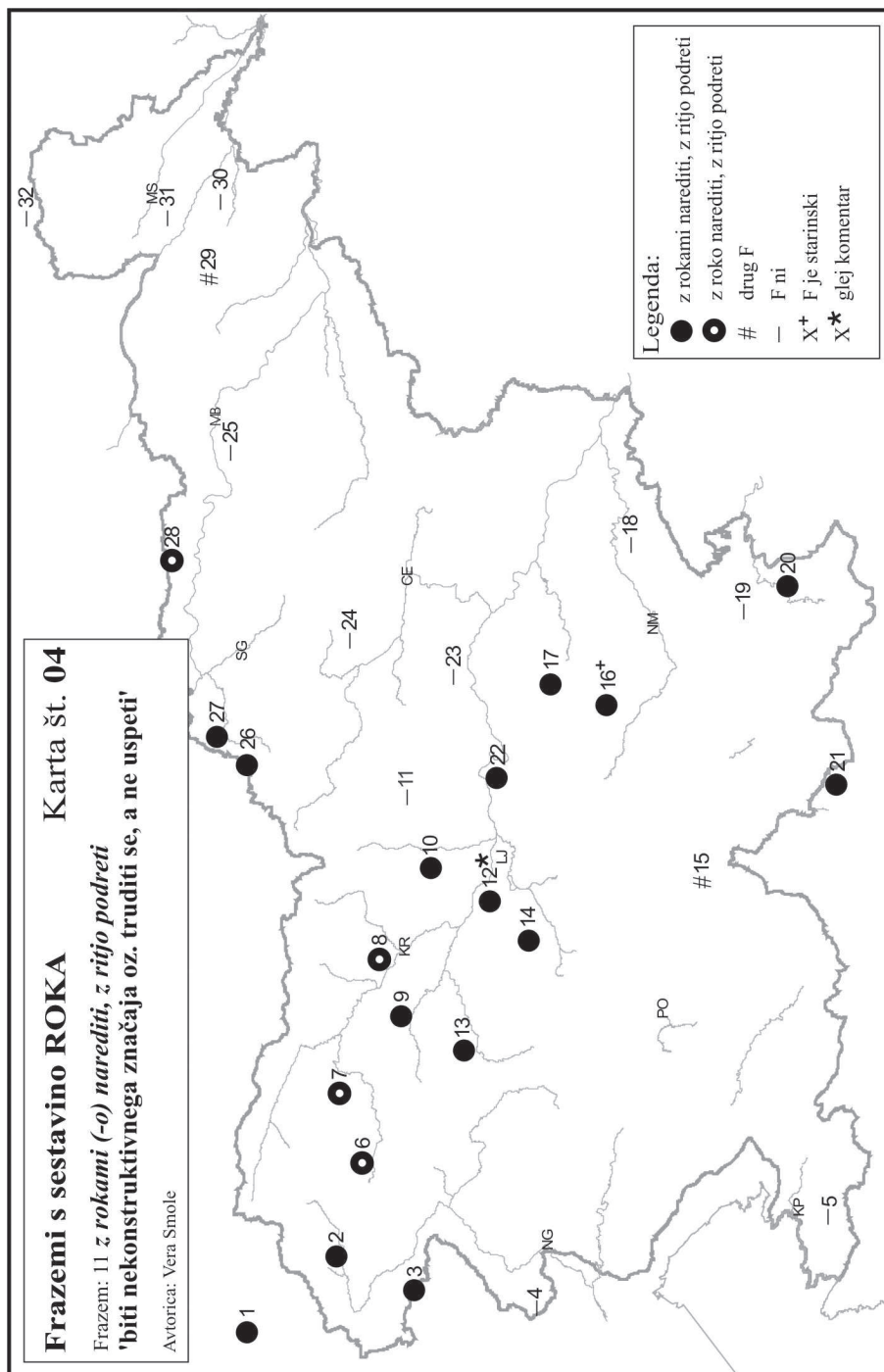
Karta št. 04: (11) *z rokami (-o) narediti, z ritjo podreti* 'biti nekonstruktivnega značaja oz. truditi se, a ne uspeti'. Prevladuje varianta frazema z množinsko obliko sestavine »roka« v razmerju petnajst proti štiri (tri gorenjske in ena koroška točka). Frazem je enkrat označen kot starinski, enkrat (T12) pa je dodana omejitev rabe, in sicer, da se je tako reklo le za ženske. Podoben frazem, *z rokami zidati, z noro pametjo podirati*, je v tem pomenu znan v T29. Karta je primer predstavitve areala frazema, ki zajame osrednji pas govorov od skrajnega severozahoda do skrajnega jugovzhoda in vključuje tako obrobne kot najbolj osrednje govore.

¹⁵ Tako tudi v gornjeljužiščini: *ruce do klina zložić (položić, klasć)* W: 297.

¹⁶ Glej Marc Bratina 2005.

¹⁷ Za makedonski dolnjevardarski govor in makedonske egejske govore mi je posredoval gradivo prof. dr. Kosta Peev, za kar se mu najlepše zahvaljujem. V gradivu egejskih govorov ni bilo nobenega od obravnavanih desetih frazemov.

¹⁸ Kartografiran je bil frazem s sestavino »desen«, ki je prikazal še obstoj leksema »pravi« v tem pomenu; seveda pa obstaja tudi frazem s sestavino »levi« oz. sta ti pomensko ustrezno zamenljivi.

Izbrano gradivo: T01: 'Kɔr z rokà:mə nardí:, z rít:tja padé:re. T17: Kà:r z rakà:m nardj:, pa z rj:tje pudrè. T20: Z ro'ka:mi 'dɛ:la, z 'rít:tjo pa po'di:ra. T28: Je z 'rò:ko na're:do, z 'ri:tjo pa po'da:r. T29: Si 'nekaj z rɔ'kâ:mj 'zi:daš, 'pɔtlä pa si z 'nɔrɔ 'pamätjɔ pɔ'di:raš.

Frazem je znan samo v govorjenem (narečnem) jeziku, iz knjižnega (če je kdaj bil njegov sestavni del) ga je verjetno izpodrinila (ali pa ni vanj prodrl) sestavina »rit«. Po odsotnosti v sosednjih in drugih jezikih lahko sklepamo, da je to samo slovenski frazem, čeprav mu je zelo blizu tudi madžarski.

SSKJ: –, K-90 –.

Sosednji jeziki: hr. –; frl. –; it. –; nem. –; madž. – [*amit egyik kezével épít, a másikkal lerombolja* – /kar sezida z eno roko, podre z drugo/ 'truditi se, a ne uspeti'].

Karta št. 05: (67) *tam, kjer bog roko ven moli* 'v gostilni'. Frazem je znan v vseh gorenjskih, koroških in štajerskih (z izjemo T23) ter severnih dolenskih govorih, kar predstavlja lep, strnjen areal tega frazema. V dveh točkah (T28 in T25) se glagolska sestavina »moli« zamenja z »drži«, enkrat »kjer« v »koder« (T09), v T06 pa sestavina »tam« ni obvezna. Trikrat je frazem opredeljen kot starinski in le v T09 se je informatorki zdelo potrebno poudariti, da je frazem ne samo starinski, ampak tudi olepševalen. Drugačen in z nekoliko drugačnim pomenom, a prav tako s kvalifikatorjem olepševalno, je bil zapisan frazem *iti bohka* 'bogca' *kušnit* 'poljubiti' v pomenu 'iti v gostilno' v T14. Karta je primer prostorske predstavitve frazema s strnjenim arealom in obenem frazema, ki bi ga bilo, vsaj s stališča knjižnega jezika, mogoče opredeliti s kvalifikatorjem *starinsko* ali vsaj *raba peša*.

Izbrano gradivo: T09: Γrɛ:m 'tam, kɔ:der Bɔ:ɣ rukɔ: 'vən mu'li:. (star., olep.), T11: 'Təm səm se us'ta:vu, kə 'bɔ:ɣx ru'kɔ: vən mu'li:. T12: Səj vé:š kjé: se ɯstá:ɯ – 'tam, kə bɔ:x ró:ko 'vən muli:. T25: 'Tam, kə 'bɔ:k 'rɔ:ko 'vu:n dər'zi:. T26: 'Lu:mpɛ pa 'ra:di 'xɔ:djo 'tɔ:ta, kə 'bɔ:x 'rɔ:ko 'wən mɔ'li:. T27: So šlə 'tɔ:ta 'pət, kə 'Bɔ:x 'rɔ:ko 'uənta mɔ'li:. T28: 'Ta:m kə 'bu:ək 'rò:ko 'vu:nta dər'zi:.

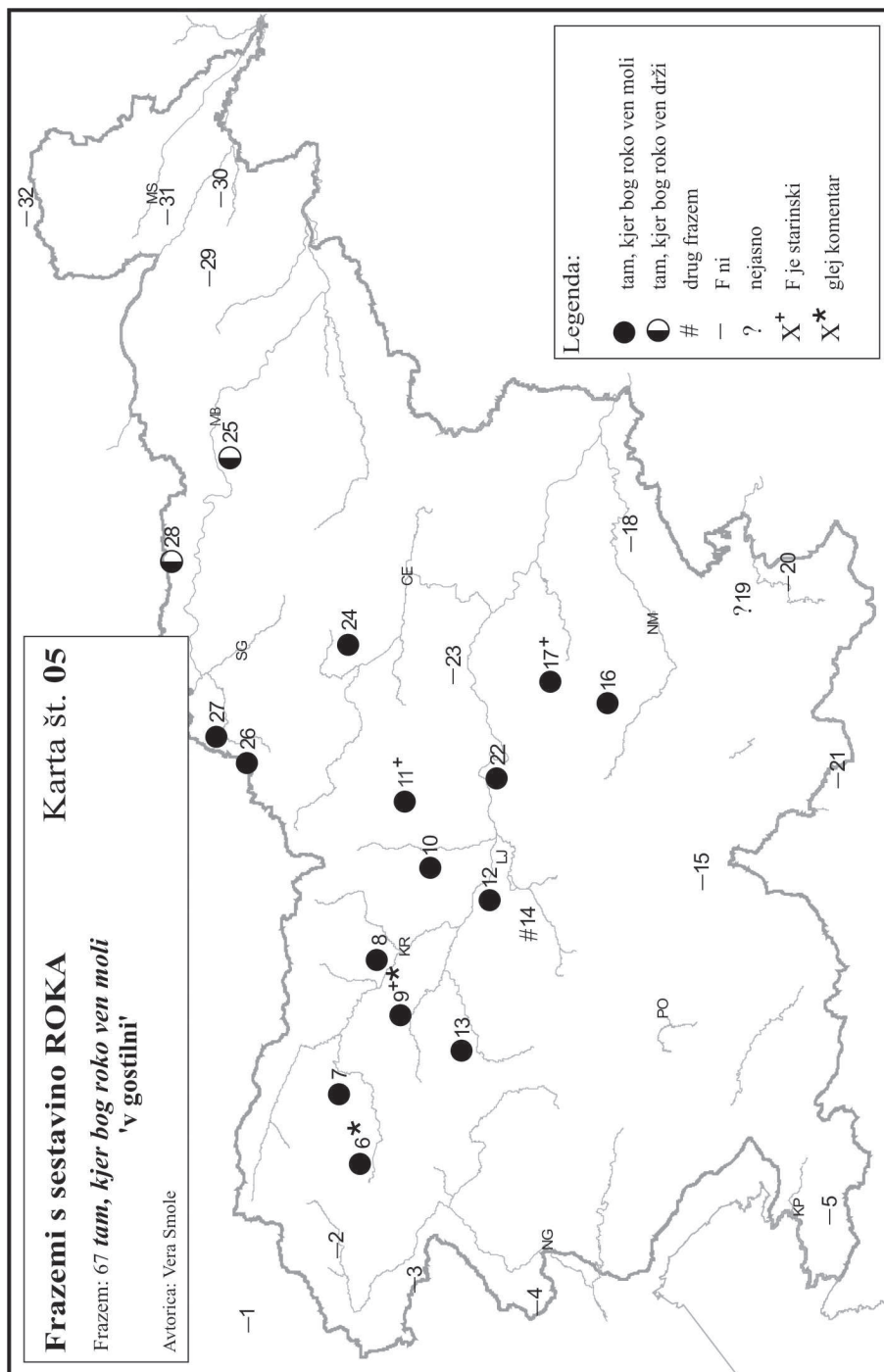
Frazem je (bil) prisoten tako v knjižni kot narečni zvrsti slovenskega jezika, ne pa tudi v sosednjih ali kakem drugem jeziku, je torej samo slovenski.

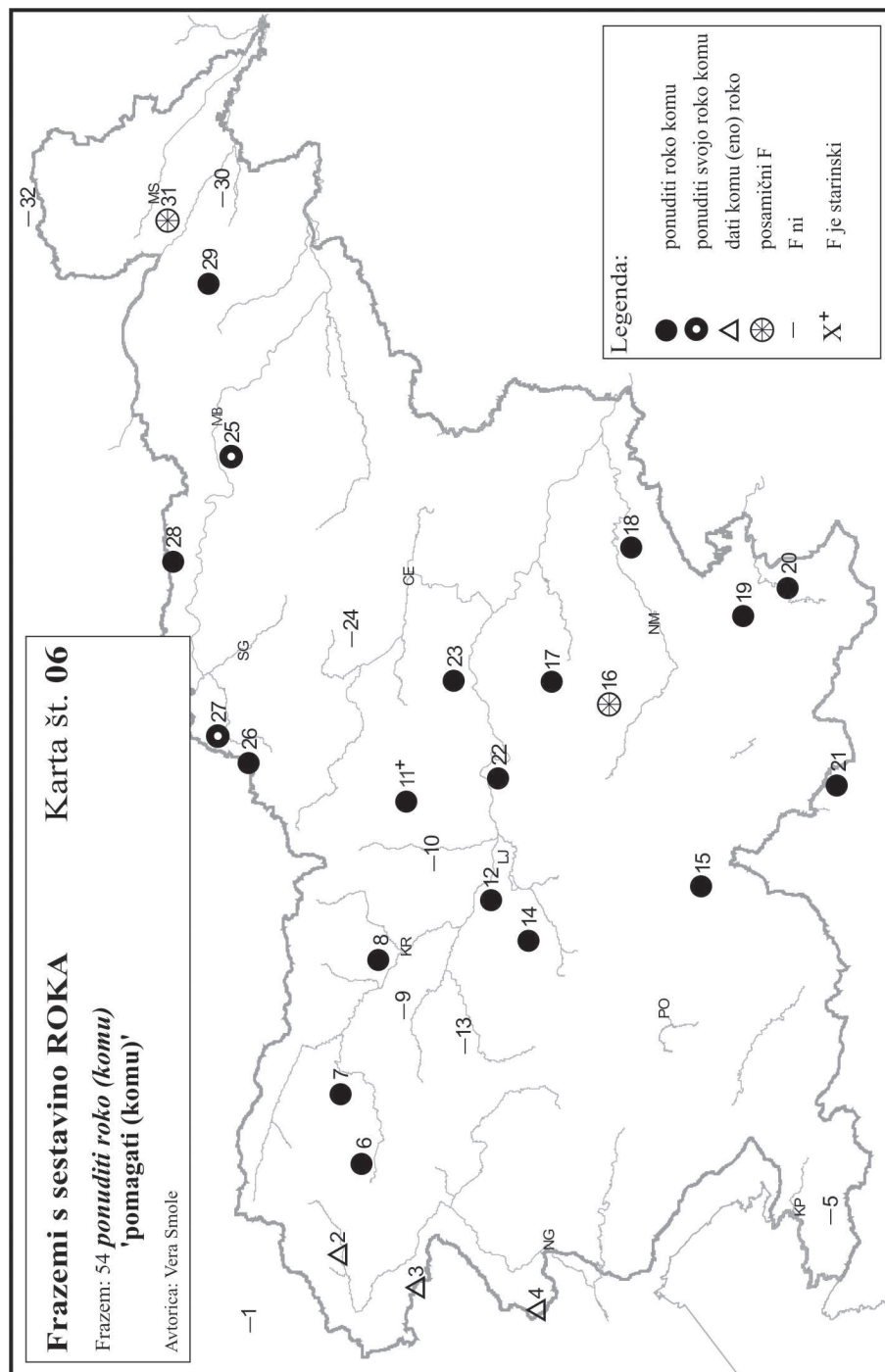
SSKJ: šalj. ustavili se bomo, *kjer bog roko ven moli* 'v gostilni'. K-90 (152): evfem. *tam, kjer bog roko ven moli* 'gostilna'.

Sosednji jeziki: hr.–; frl. –; it. –; nem. –; madž. –.

Karta št. 06: (54) *ponuditi roko (komu)* 'pomagati (komu)'. Frazem ni poznan v treh bolj osrednjih in štirih obrobni govori, enkrat je označen kot starinski, dvakrat se sestavinsko razširi v *ponuditi svojo roko (komu)*, dvakrat pa se zamenja glagolska sestavina: v »podati« (T16) oziroma »podariti« (T31). Na zahodu se izoblikuje areal s kalkiranim istopomenskim italijanskim frazemom *dati (eno) roko (komu)* iz it. *dare una mano*. Karta je primer predstavitve frazema, ki ga na zahodu zamenjuje drug frazem, prevzet in dobesedno preveden iz sosednjega jezika.

Izbrano gradivo: T02: Mo dá:m no rokùo. T04: Smo jən 'da:l nu 'ɔ:rku, ki sa bli pɔ'tri:əbni. T12: Səm mo ró:ko punú:du, pa mə j-jɛ udkló:nu. T17: Čje mu ná-p suɔsɛt rakùɔ punú:du, bɛ tɛškù: pražvã:l.

Ujemanje med knjižno in narečnimi oblikami je veliko, z izjemo zahoda, ki je prevzel frazem iz sosednjih romanskih jezikov, isto se je zgodilo v zahodnih hrvaških narečjih, v knjižnem pa ne obstaja. Sestavinsko blizu in pomensko enak mu je madžarski frazem, enak pa makedonski.

SSKJ: ekspr. *ponuditi komu roko* 'biti pripravljen, želeti komu pomagati', 'izraziti željo se s kom poročiti'. K-90 (151): *ponuditi roko (komu)* 'pomagati (komu)'.

Sosednji jeziki: hr. –; frl. *dā une man* = it. *dare una mano a qcn.* /dati roko komu/ 'komu pomagati'; nem. – [*j-m unter die Arme greifen* /pod roko prijete koga/ 'pomagati komu v nesreči', *j-m in die Hände arbeiten* /v roke delati komu/ 'pomagati komu']; madž. *a karját nyújtja valakinek* /pomoliti roko nekому/ 'pomagati nekому'.

Drugi jeziki in narečja: slov. nar. *ponudit roko (kome)* 'pomagati (komu)' MB: 271; hr. nar. *dat rúkē (rūku) komu* 'pomagati komu' MMM: 290; an. *give s-b a free hand* > mak. *pruža nekому raka* ZM: 57.

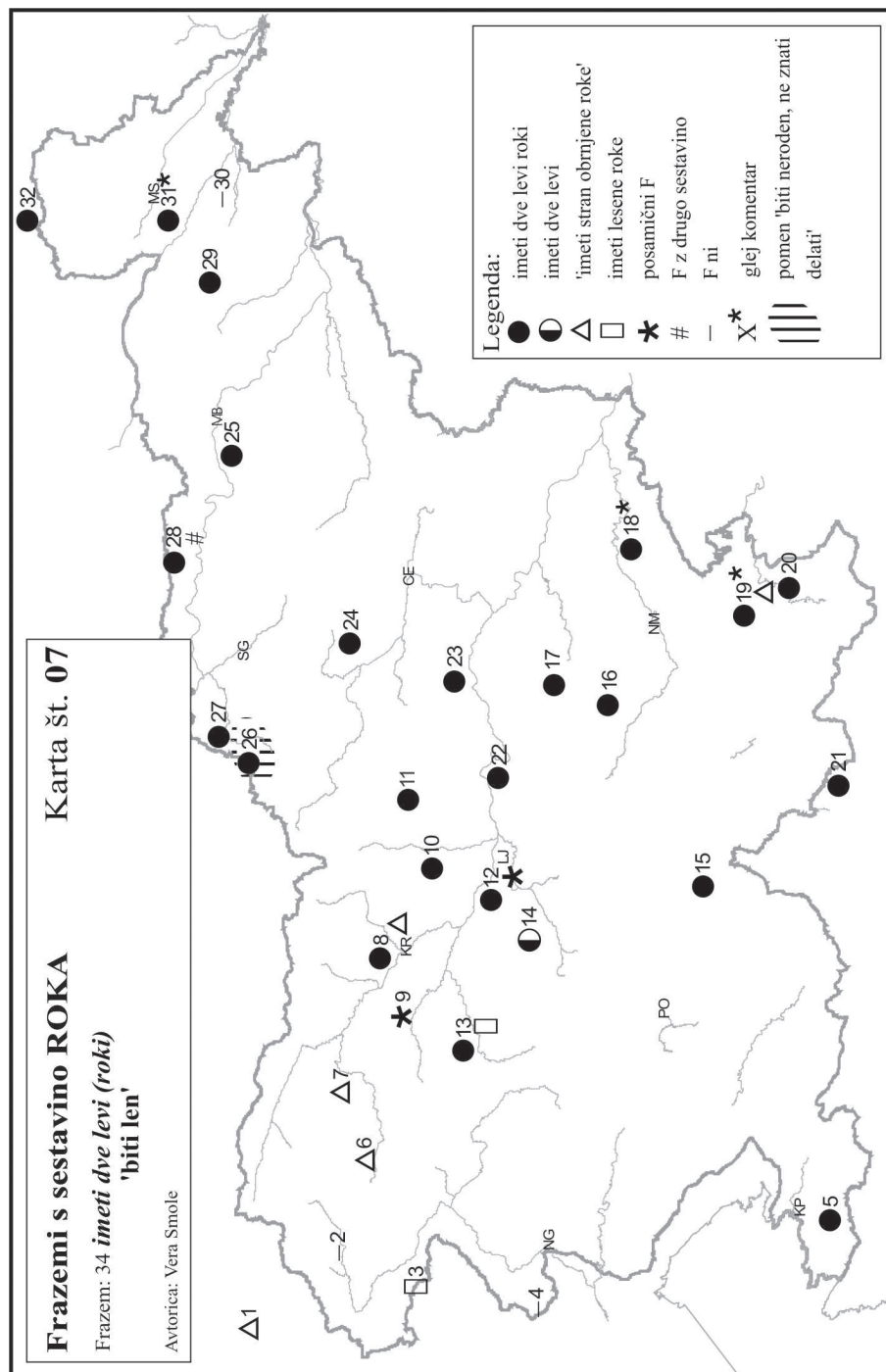
Karta št. 07: (34) *imeti dve levi (roki)* 'biti len'. Frazem se v svoji okrnjeni varianti *imeti dve levi* pojavi samo enkrat, sicer pa je v rabi povsod (zaradi pluralizacije ženske dvojine večinoma v množinski obliki sestavine »roka«), razen v severozahodnih govorih, kjer ga v štirih bolj severnih zamenja istopomenski frazem z drugačno pomensko motivacijo in ki ga moramo zaradi notranje variantnosti na karti poenostaviti v *imeti stran obrnjene roke* (T01 *imeti roke bek* 'stran' *zasukane*, T06 *imeti roke obrnjene proč od dela*, T07 *imeti preč zasukane roke*, T08 *imeti roke preč obrnjene*), v dveh južnejših govorih pa frazem *imeti lesene roke*. Frazem *imeti stran obrnjene roke* z neobveznim dodatkom *še svetniki jih imajo k sebi*, poznajo tudi v enem belokranjskem govoru (T19). Sestavinsko različna, a pomenskomotivacijsko sorodna sta najbrž leksema *imeti tak* 'tako' *obrnjene roke kak* 'kot, kakor' *krt* v T09 in *roke gledajo nazaj (komu)* v T12. Še istopomenski frazem brez sestavine »roka« poznajo v T28, tj. *imeti gumpē* 'bule' *pod pazduhom* 'pazduho'. V T26 ima frazem pomen 'biti neroden, ne znati delati', torej enako kot je v vseh drugih jezikih s tem frazemom. Karta je primer predstavitve frazema z dokaj lepimi areali narečnih frazemskih variant.

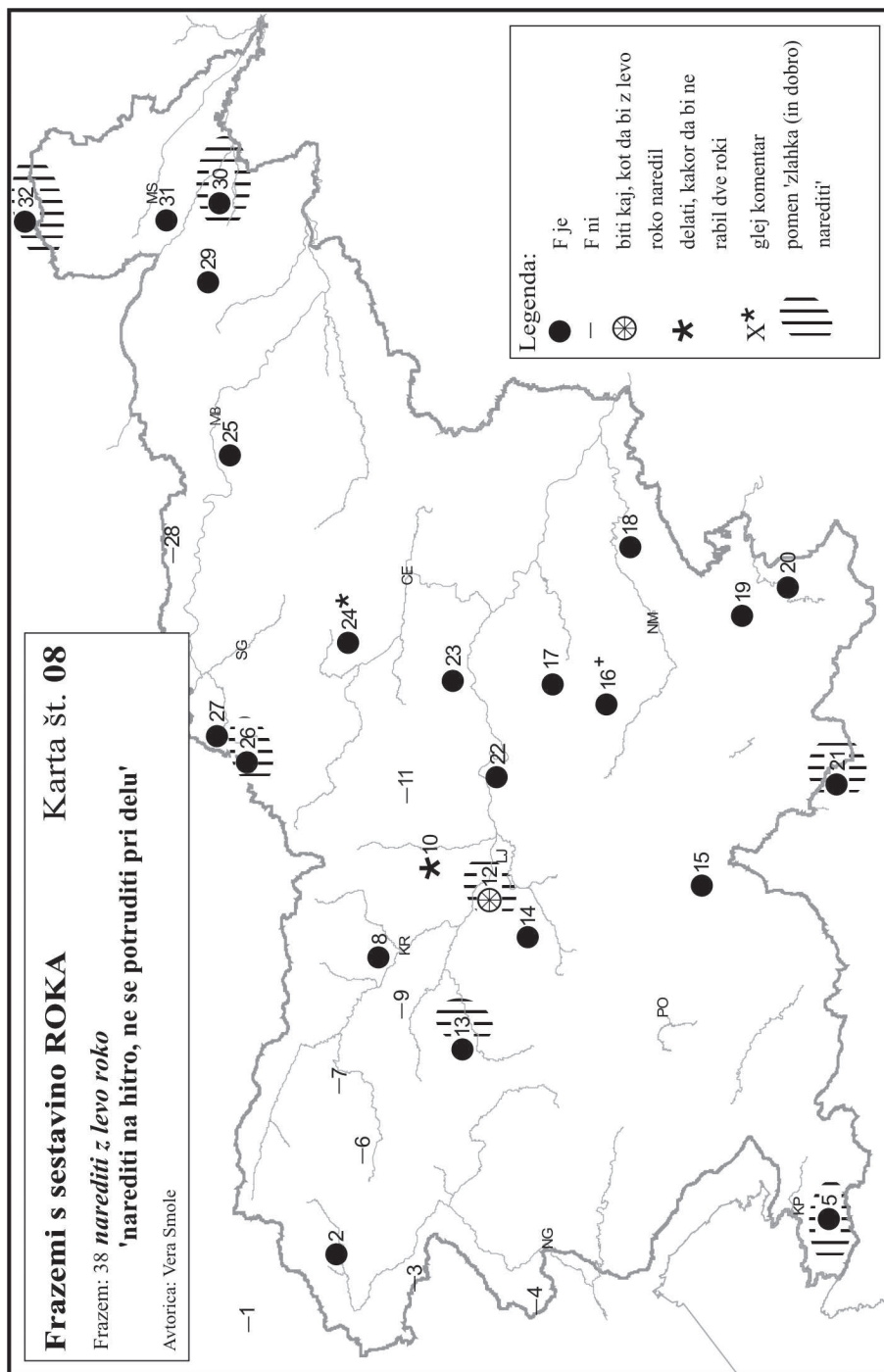
Izbrano gradivo: T05: 'I:ma d'vɛ: lɛvǎ 'ruokǎ. T06: Tǎ: ma pa ud dɛ:va rɔçɛ: p'reç ubǎrnɛne. T09: 'Maš 'tǎk ubǎrnɛne rukɛ: kǎt kǎrt. T13: Prǎ:ujɛ, de ma 'lesɛnɛ ruǔkɛ, al 'pa dvɛɛ ta liɛɥ. T15: 'Í:ma dvɛ:ǰ lɛ:ɨvǎ rǔ:kǎ. T18: Tǎ: ma pa abù:dvej lǎ:ve raki:ɛ. T20: 'Ni:š ni 'bǎlo od'nɛga, d'vɛ: 'lɛve 'rɔke je 'imaɫ. T26: 'Šǎt ma pa res d'vɛ: 'le:ui 'rɔ:kɛ, 'kǎrkej ne nar'di:.

SSKJ: ekspr. *imeti dve levi (roki)* 'biti len, neroden pri delu'.¹⁹ K-90 (150): *narediti z levo roko (kaj)*.

Na severozahodu poznajo drugačna frazema kot v knjižnem jeziku in drugih narečjih, in tudi sicer je ujemanje med knjižnim in narečnimi oblikami frazema popolno samo tam, kjer je še ohranjena ženska dvojina, drugod pa je odstopanje na morfološki ravni. Čeprav frazema ni v sosednjih furlanskem, italijanskem in madžarskem jeziku, pa spada med frazeme, ki so znani veliko jezikom, vendar v pomenu 'biti nespreten, nesposoben za delo'.

¹⁹ Dejansko gre za dva pomena: 1. 'biti len', 2. 'biti neroden pri delu'. Pomenski oklepaji so dodani, v SSKJ pa je frazem od pomena ločen z drugačnim tiskom. Dva različna pomena frazema sta v SSKJ ločena s podpičjem.

Sosednji jeziki: hr. *imati dvije lijeve ruke* 'nespretno opravljati posel, biti nespreten, nevešč v delu, ki se opravlja ročno'; frl. –; it. –; nem. *zwei linke Hände haben* /imeti dve levi roki/ 'biti neroden, nespreten pri delu' madž. – [*kétbalkezes* prid. 'tak z dvema levima rokama, neroden'].

Drugi jeziki in narečja: slov. nar. *jəmət dve leve* 'len biti' MB: 279, 285, 287; hr. nar. *imat dvi live ruke* 'biti nespreten' MMM: 291; tudi gornjelužiško *dwě lěwey ruce měć* in rusko v enakem pomenu I–W: 294; ang. *have two left hands* > mak. [(*kako*) *faten vo racete*], *ima dve levi race* ZM: 57.

Karta št. 08: (38) *narediti z levo roko* 'narediti na hitro, ne se potruditi'. Z izjemo severozahodnih govorov je frazem v narečjih dobro razširjen, zapisane pa so bile tudi posamične variante, dve z bistveno sestavino »leva (roka)«: *biti, kot da bi z levo roko naredil kaj* v T12 in *lotiti se česa bolj na levo roko* v T24 ter en frazem samo s sestavino »roka« – *delati, kakor da ne bi rabil dve roki* v T10. Iz besedilnih zgledov in razlag frazema se je pokazalo, da ima frazem dva pomena, vendar v istem govoru le enkrat (T13). Drug pomen, 'zlahka (in dobro) narediti', nima strnjenege narečnega areala, pojavlja se zelo razpršeno. Na karti je primer frazema, ki v narečjih obstaja v dveh pomenih, obenem pa spet oddeljuje severozahodni del narečnih govorov, ki frazema nimajo.

Izbrano gradivo: T05: Sej 'u:ni 'la:ɣkó 'nardi ʊsá z 'lɛ:vó 'ruokó; 'lâ:ɣkó, ki 'ji:ma u'seɣa. T12: Kə bi is ta lɛ:vó rò:ko narɛ:du. T30: 'Tɔ: 'jâz z 'lɛ:vɔj rɔ'kɔ:j na'rɛ:djɛn. T32: 'Tâʊ z 'le:i:vɔf ro'kâʊf na'rɛ:djɛn.

Tako v knjižnem jeziku kot v narečjih – toda samo enkrat v istem govoru – ima frazem dva pomena. Frazem je v obeh ali samo enem pomenu poznan tudi v nekaterih drugih jezikih. Razpršenost pomena 'z lahkoto, brez težav' v narečnih govorih bi nakazovalo pomensko prenovitev če ne celo relativno novost tega frazema.

SSKJ: pog. to bo naredil z *levo roko* 'z lahkoto, brez težav', 'ne temeljito, površno'. K-90 (150): *narediti z levo roko* (*kaj*).

Sosednji jeziki: hr. *lijevom rukom* [*napraviti i sl.*] 'nemarno, površno, brezvoljno; z lahkoto, brez težav'; frl. –; it. –; nem. *mit der linken Hand* /z levo roko/ 'mimogrede, z lahkoto';²⁰ madž. – [*fél kézzel megcsinálja* /narediti s »polovico« roke, z eno roko/ 'z lahkoto narediti'].

Drugi jeziki in narečja: slov. nar. *naredit z levo roko* 'narediti z lahkoto, brez težav; narediti površno' MB: 282.

Karta št. 09: (26) *imeti roke/rokice kot župnik/babica* 'imeti bele/mehke, neudlane roke'. Frazem ni bil zapisan v petih točkah, drugod pa v tem pomenu obstaja več frazemov. Dva se dejansko postavljata že v izhodišču in sta tudi v narečjih najpogostejša, to sta *imeti roke kot babica* (sedemnajstkrat; v T24 leksem »babica« nadomešča narečni »ibanka«) in *imeti roke kot župnik* (osemkrat)²¹ in se petkrat pojavljata v istem govoru kot dvojnica (morda za ženske in za moške, kar pa ni nikoli posebej navedeno!). Frazem *imeti roke kot babica* ima enkrat sorodno različico *imeti roke, da bi lahko bil kdo za ba-*

²⁰ V enakem pomenu tudi gornjelužiško z *lěwey ruku činić/sćinić něšto*; v ruščini tega frazema ni I–W: 301.

²¹ Variantnost primerjalnega veznika tu zanemarjamo, ker bi zahteval posebno karto; smiselna bi bila pri kartografranju samih primerjalnih frazemov.

bico. Predvsem v obrobni govornih se po enkrat pojavljajo še drugi frazemi (ki jih tokrat izjemoma kartografiramo s posebnim znakom): *imeti roke kot ena frava* 'gospa', *imeti roke kot gospod*, *imeti roke kot komara* 'babica, pomočnica pri porodu' in *imeti roke kot mestna gospodična*, trikrat se z isto pomenskomotivacijo in različno leksično oz. skladiščno uresničevajo pojavljajo frazemi *imeti roke kot dohtar* 'zdravnik', *imeti roke kot padar* 'zdravnik' in *imeti roke od dohtarja* 'zdravnika'. Karta je primer kartografiranja primerjalnega frazema in je najbližja leksičnobesedotvornim kartam, še posebno, če tako kot v tem primeru, A-del primerjalnega frazema v narečnih govornih ne variira.

Izbrano gradivo: T01: Mā:š rō:ke ká:kər na frā:wa. T02: Ma rukię ko bá:pca. T04: Ma ər'ka: od 'du:əxtərja. T12: Tę:mu se pa vù:t, de ni-nkò:l dę:loų, k-ma tá:ke rukę: kə bá:pca. T25: 'Ta: pa 'ma: 'rō:ke ko 'dō:xtar. T28: 'To: mo pa 'rō:ke ko 'žu:pnik, 'ja: T30: 'Tākšnā rō'kę: 'l'mq: kāk 'bābjca. T32: 'Ta:kše rō'kę: 'ma: kāk 'pādar.

Glede na pogostost frazemov *imeti roke kot babica* in *imeti roke kot župnik* bi ju veljalo sprejeti tudi v knjižni jezik. Zanimivo, da je frazem (C-del je 'vršitelj cerkvene službe', celo 'cerkveni dostojanstvenik') poznan samo v narečnem hrvaškem in makedonskem jeziku.

SSKJ: –, K-90 –.

Sosednji jeziki: hr. –; frl. –; it. –; nem. –; madž. – [*nem törte fel a kezét a kapanyél /motika mu ni poškodovala rok/ 'ni opravljal kmečkih del, je mehkužen'*].

Drugi jeziki in narečja: hr. nar. *ruke bile ka u pratra* 'fratra' komu 'bele, negovane, neudelane roke' MMM: 292; mak. dolnjevardarski govor *ima ráce kut na vladika* /ima roke kot vladika/.

Karta št. 10: (37) *iti komu na roke* 'narediti kaj v dobro koga'. Frazem ni znan samo v porabski točki T32, je pa kar v devetih točkah rabljen morfološko varianten frazem *iti komu na roko*, in sicer so te strnjene na dveh (oz. treh) ločenih območjih. Karta je primer splošno razširjenega frazema z eno samo varianto.

Izbrano gradivo: T15: Mə je 'šu pa ne rùqke. T17: Tų: s-mi šu pa fęjst na rùqke, kę-s žje učřerej pukų:su. T28: 'Tətamu m-mu pa š'lə na 'rō:ke.

V primerjavi s knjižnim jezikom je pomen frazema v narečjih samo v smislu nudenja pomoči (na lastno željo); podobno je razbrati tudi iz drugih jezikov in narečij.

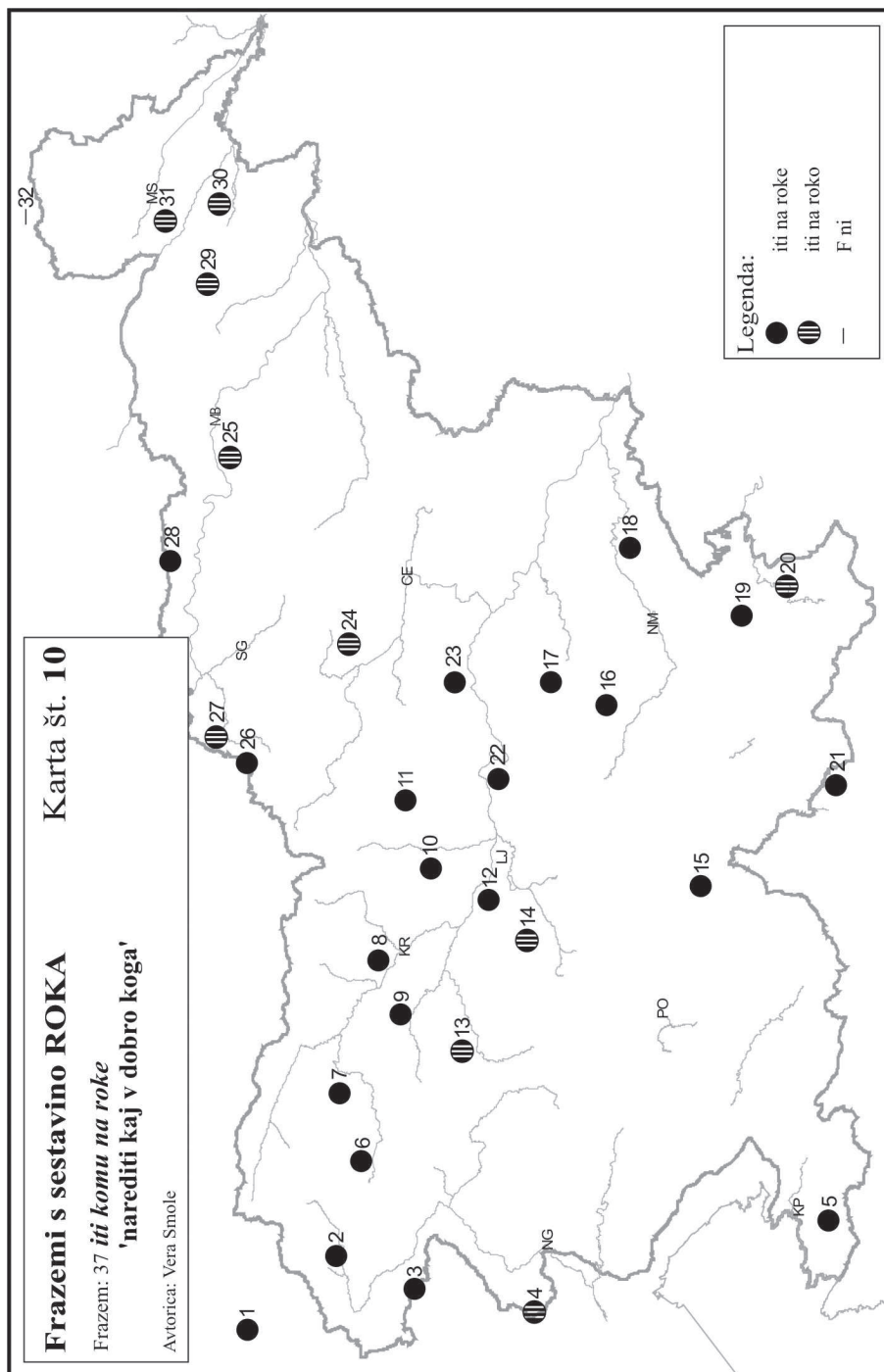
SSKJ: pog. *na roke, na roko jim gre* 'dela zanje tako, kot želijo', 'pomaga jim'. K-90 (151): *iti na roke/na roko (komu)*.

Sosednji jeziki: hr. *íci na ruku komu, čemu* 'ravnati v korist koga, česa, delati uslugo komu, želeti biti koristen komu, čemu'; frl. – [*al è un om a la man, it. è un uomo alla mano* /je človek pri roki, na roko/ 'vljuden, prijazen, ljubezniv človek']; it. –; nem. *j-m zur/an die Hände gehen* /iti na roke komu/ (T: 336) 'pomagati komu' in *j-m zur Hand gehen* /iti na roko komu/ 'biti v pomoč komu'; madž. *a kezére játszik* /»igrati« nekomu na roke²² 'pomagati nekomu, narediti kaj v dobro koga'.

Drugi jeziki in narečja: slov. nar. *mu je šou nę ru:řka* IT: 196²³ in *jət nə roko* 'pomagati (komu)' MB: 271; hr. nar. *ić na ruku komu* 'pomagati komu' MMM: 291.

²² Tak dobesedni prevod bi imel tudi ruski frazem.

²³ IT glej Tominec 1964; primer je pretranskribiran v sodobno nacionalno transkripcijo.

3 Dodatna analiza

Analiza gradiva je potekala še v smislu tipološke delitve zbranih frazemov po dveh osnovnih kriterijih: 1) po primerjalnem glede na obstoj frazemov v dveh zvrsteh slovenskega jezika, tj. v knjižni in narečni zvrsti, in 2) po primerjalnem glede na obstoj frazemov v drugih (zlasti slovanskih in stičnih) jezikih (in narečjih). Za kartografiranih deset frazemov je tovrstna analiza vključena v komentar (glej razdelek 2), zaradi prostorske omejenosti prispevku pa tu navajam samo dodatnih nekaj najbolj tipičnih frazemov iz vsake skupine, dobljenih po prvem (znotrajzvrstnema) kriteriju.

3.1 Razširjenost frazema v zvrsteh slovenskega jezika. Po tem kriteriju smo frazeme razdelili na: 1. *knjižne*, 2. *splošnoсловenske* ali *skoraj splošnoсловenske*, 3. *pogoste*, 4. *redke*, 5. *področne* in 6. *lokalne* frazeme.

3.1.1 Knjižni, v narečjih neživi ali zelo redko rabljeni frazemi,²⁴ taki so npr.: (9) *biti na dosegu roke* 'biti zelo blizu', (10) *ugrizniti roko, ki te štiti* 'biti nehvaležen', (12) *biti kot brez rok* 'biti neroden, ne se znajti', (15) *biti na svojo roko* 'biti svojeglav, trmast', (48) *umiti si roke kot Pilat* 'ne sprejeti odgovornosti za slabo dejanje' in (56) *podpisati z obema rokama (kaj)* 'popolnoma se s čim strinjati'.

3.1.2 Splošnoсловenski ali *skoraj splošnoсловenski* frazemi²⁵ so npr.:²⁶ (4) *biti od rok* 'biti daleč, težko dosegljiv', (7) *biti v dobrih rokah* 'biti lepo oskrbovan', (18) *delati/narediti kaj z golimi rokami* 'delati/narediti kaj brez pripomočkov, orodja', (19) *pasti v roke komu* 'dati se ujeti', (22) *priti v roke kdo komu* 'obračunati kdo s kom (kot pretnja)', (25) *iti (dobro) od rok* 'hitro, uspešno delati', (27) *imeti pri roki* 'imeti blizu' in (28) *biti pri roki* 'biti blizu', (37) *iti komu na roke* 'narediti kaj v dobro koga', (51) *v roke vzeti koga* 'ošteti, ustrahovati koga', (58) *priti praznih rok* 'priti brez darila', (64) *vzeti pamet v roke* 'spametovati se', (73) *imeti polne roke dela* 'imeti veliko dela', (74) *meti si roke* 'veseliti se dobička'.

3.1.3 Pogosti frazemi²⁷ so npr.: (5) *imeti zlate roke* 'biti dober in priden delavec', (14) *jesti iz roke komu* 'biti poslušen, vdan komu', (20) *dati proste roke komu* 'prepuščati odločitve o načinu dela komu', (21) *imeti proste roke* 'delati po svoje, brez navodil, zahtev drugih', (39) *narediti na svojo roko* 'narediti po svoje, brez posvetovanja z drugimi'.

²⁴ Kot redke pojmem frazeme, ki se neoznačeni v narečnih govorih pojavijo razpršeno v manj kot desetih točkah, tj. v manj kot eni tretjini krajev. Običajno v istem pomenu v govoru obstaja drug, bolj rabljen frazem.

²⁵ To so frazemi, ki so lastni (skoraj) vsem v raziskavo vključenim narečnim govorom, najmanj pa petindvajsetim, in predvidevamo, da tudi večini tokrat v raziskavo ne vključenih govorov. Dodatno bi jih lahko razdelili na zgradbeno in leksično enake ali zelo sorodne in na bolj ali manj variantne.

²⁶ Navajam samo knjižne frazeme brez narečnih variant.

²⁷ To so vmesna skupina frazemov, ki so v narečjih še vedno dovolj pogosto rabljeni, da jih ne moremo imeti za knjižne, hkrati pa niso prisotni v večini (obravnavanih) govorov; številčna zastopnost v govorih bi bila več kot šestnajst (več kot v polovici govorov) in manj kot štiriindvajset, hkrati pa odsotnost frazema ne predstavlja strnjenege areala, ampak je ta razpršena. Za večji del teh frazemov je značilna tudi zgradbena ali/in leksična variantnost (te tokrat ne navajamo).

3.1.4 Redki frazemi,²⁸ npr.: (8) *biti na desno roko* 'biti na desni strani', (40) *položiti roko nase* 'narediti samomor'.

3.1.5 Področni frazemi,²⁹ npr. (11) *z rokami (-o) narediti, z ritjo podreti* 'biti nekonstruktivnega značaja oz. truditi se, a ne uspeti', (34) *imeti dve levi (roki)* oz. (34a) *imeti stran obrnjene roke* 'biti len', (38) *narediti z levo roko* 'narediti na hitro, ne se potruditi', (54) *ponuditi roko (komu)* oz. (54a) *dati (eno) roko (komu)* 'pomagati (komu)', (67) *tam, kjer bog roko ven moli* 'v gostilni', (68) *položiti roko na koga* 'udariti koga'.

3.1.6 Lokalni frazemi,³⁰ npr.: T03: *imeti srečno roko* 'dobro se odločiti', *imeti dolge roke* 'krasti', *imeti krvave roke* 'biti morilec', *vzeti se na roke* 'biti ob poroki brez premoženja, a imeti poklic (ženin)'; T04: *biti hitrih rok* 'hitro poprijeti za delo in ga dobro opraviti'; T05: *dati kaj za dobro roko* 'priložnostno podariti, darovati kaj (npr. ob praznikih, ko ob raznih običajih hodijo otroci, ... po hišah)';³¹ T06: *biti (kaj) odvisno od rok* 'prihodnost je odvisna od pridnosti, marljivosti'; T08: *imeti trdo roko* 'biti škrt, neradodaren'; T09: *manjkati ene roke (komu)* 'ne moči narediti vsega pričakovanega'; T13: *ne znati ponucati* 'porabiti' *rok* 'biti neroden'; T16: *biti hitrih rok* 'krasti vse od kraja'; T18: *imeti vajeti v svojih rokah* 'delati po svoje, brez navodil, zahtev ...'; T19: *iti od rok* 'izgubiti kaj (npr. živino zaradi bolezni)'; T21: *dati vse iz rok* 'radodaren biti'; T29: *ne biti z glavo tam, kjer so komu roke* 'nepremišljeno delati'; T30: *roke stran/v kraj dati* 'pri miru pustiti kaj'; T31: *podariti mrzlo roko komu* 'biti komu sovražen, biti z njim v slabih odnosih'

4 Variantnost frazemov

Ta se v narečjih kaže na več ravninah:³²

4.1 na semantični, npr. (38, karta 08) *narediti z levo roko* 'narediti na hitro, ne se potruditi' ali 'narediti z lahkoto'; (5) *imeti zlate roke* 'biti dober in priden delavec' ali 'biti dober po srcu' ali 'biti radodaren',

4.2 na morfosintaktični, npr. *gledati pod/na roke komu/koga* 'nadzorovati koga pri delu',

²⁸ Mednje bi lahko prišteli vse tiste, ki smo jih opredelili kot knjižne, poleg njih pa so še taki, ki se pojavljajo manj kot v polovici krajev v razpršenem arealu (zato ne morejo biti področni), so iz govorjenega jezika in ponavadi časovno zaznamovani (starinsko, novo).

²⁹ To so frazemi, ki imajo ali izrazite narečne sestavinske ali pomenske dvojnice na strnjenih arealih ali so dokaj pogosti, a odsotni na strnjem arealu, ali so redki, a zavzemajo strnjen areal.

³⁰ To so frazemi, ki jih v naboru frazemov ni bilo in so bili v tej raziskavi zapisani samo v enem kraju. Zaradi relativno redke in neenakomerno porazdeljene mreže točk je možno, da se z nadaljnji raziskavami ugotovi, da so področni – prim. opomba 29.

³¹ Prim. Marc Bratina 2005: 266: *dət zə dobro roko* 'darilo otrokom ob božiču in novem letu'.

³² Fonetično-fonološko puščamo ob strani, saj je ta za slovenske narečne govore samoumevna.

4.3 na leksični in/ali besedotvorni, npr. *imeti roke kot led/smrt/pasji nos* 'imeti zelo mrzle roke',³³ (20) *dati proste/fraj/svobodne roke komu* 'prepuščati odločitev o načinu dela komu', (59) *biti dobrih/odprtih rok* 'radodaren biti', *sprejeti koga z odprtimi/razprtimi rokami* 'razveseliti se prihoda, obiska koga',

4.4 na morfološki, npr. (34) *imeti dve levi/-e roki/-e* 'len biti', (37) *iti komu na roke/na roko* 'narediti kaj v dobro koga'.

5 Zaključek

Zbiranje narečnih frazemov je zahteven in dolgotrajen postopek, a ga je možno nekoliko skrajšati z izdelavo nekakšnih vprašalnic z relativno obsežnim naborom frazemov in njihovih pomenov iz knjižne in/ali drugih zvrsti istega jezika (ali celo iz drugega sosednjega in/ali sorodnega jezika), po katerih raziskovalec vodi pogovor z narečnimi govorniki, pri čemer je potrebno vzeti v zakup vse pomanjkljivosti takega postopka.

Kljub običajnejšemu urejanju frazeološkega gradiva po leksikografskih načelih – ali pa prav zato – smo se tokrat odločili za njegov geolingvistični prikaz z namenom ugotoviti morebitne prednosti oz. novosti, ki jih lahko taka obravnava prinese. Po dosedanjem kartografiranju dobre polovice zbranih frazemov s sestavino »roka« (iz tega je narejen izbor desetih kart) je mogoče reči, da se ne pokažejo samo narečne variante in areali določenega frazema, ampak je iz pogostosti odgovorov možno sklepati na živost frazema v slovenskem jeziku na splošno. In kar je še pomembnejše: glede na različno zgradbo frazemov (od predložnih zvez do večstavčne povedi) in njihovo stalnost kot inherentno lastnost je s primerjavo s sosednjimi oziroma kulturno vplivnimi jeziki možno kot na dlani opazovati, kateri stični jeziki in kako globoko – prostorsko in miselno – so segli v slovenski jezikovni prostor.

Ugotovitve sestavinske in pomenske prekrivnosti slovenskih frazemov s frazemi iz sosednjih jezikov so na osnovi samo desetih frazemov nerelevantne, vseeno pa vsaj za knjižni jezik in osrednja narečja nakazujejo dokaj enakomerno prekrivnost in veliko kombinatornost: z vsemi sosednjimi jeziki je ta v štirih primerih in nikoli z enim samim, a je obenem številčno povsem enaka prekrivnost z nestičnim makedonskim jezikom. Opazimo tudi dokaj velik vpliv romanskih jezikov (italijanščine in furlanščine) na zahodne slovenske narečne govore, čeprav se to v naših primerih večkrat odraža v odsotnosti ali zgradbi frazema kot pa v drugačnem, romanskemu enakem frazemu.

Variantnost slovenskih narečnih frazemov je prisotna na vseh jezikovnih ravneh.

VIRI IN LITERATURA

HFR [= Hrvatski frazeološki rječnik] MENAC, Antica, FINK-ARSOVSKI, Željka, VENTURIN, Radomir, 2003: *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.

IVČENKO, Anatolij, WÖLKE, Sonja, 2004: *hornjoserbski frazeologiski słownik/Obersorbisches phraseologisches Wörterbuch/Verhnelužickij frazeologičeskij slovar*. Budyšin/Bautzen: Domowina-VerlagGmbH.

³³ Pri primerjalnih frazemih pride na ta način do nastanka novih frazemov.

- LK = KARNIČAR, Ludvik, 1990: *Der Obirdialekt in Kärnten: Die Mundart von Ebriach/Obirsko in Vergleich mit den Nachbarmundarten von Zell/Sele und Trögern/Korte (Phonologie, Morphologie, Mikrotoponymie, Vulgonamen, Lexik, Texte)*. Graz 1986. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- K-90 = KRŽIŠNIK, Erika, 1990: Sestavina ROKA v frazeologemih slovenskega knjižnega jezika. *XXV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- MB = MARC BRATINA, Karin, 2005: Frazeologija vasi Rakitovec. V: *Meje in konfini* (zbrala in uredila V. Rožac Darovec), Koper, str. 261–288.
- MMM = MENAC-MIHALIČ, Mira, 2005: *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj : s rječnikom frazema i značenjskim kazalom s popisom sinonimnih frazema*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje: Školska knjiga.
- ZM = MURGOVSKI, Zoze, 1994: *English-macedonian dictionary of idioms/Anglisko-makedonski rečnik na idiomi*. Skopje: avtor.
- KEBER, Janez, 2003: *Frazeološki slovar slovenskega jezika*. Poskusni zvezek. Ljubljana: Založba ZRC.
- PEEV, Kosta: frazeološko gradivo za makedonske dolnjevardarske in egejske govore (lastni arhiv).
- SSKJ = SSKJ 1970–1991: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: SAZU (izd.) – DZS (zal.).
- IT = TOMINEC, Ivan, 1964: *Črnovški dialekt: Kratka monografija in slovar*. Ljubljana.

SUMMARY

A Geolinguistic Survey of Selected Phrasemes with the Component *roka* ‘Hand’ in Slovene Dialects

The fieldwork in 32 different locations from various dialectal areas was carried out in a classic manner of material collection with the intention of geolinguistic presentation, i.e., with a questionnaire consisting of 75 semantically explained phrasemes with the component *roka* ‘hand’. For geolinguistic presentation using iconic technique, ten phrasemes that were more interesting from various aspects were chosen. They are followed by a commentary with the analysis of dialect variation, some dialectal examples, an outline of the relationship between standard vs. dialectal phraseme(s) and a comparison with the phrasemes existing (or not) in the neighboring and some other languages and dialects.

Despite the usual organization of phraseological material according to lexicographic principles – or because of it – the author decided on its geolinguistic presentation with the goal of determining the possible advantages and/or innovations that can follow from such a treatment. Not only does the mapping undertaken heretofore of some half of collected phrasemes with the component *roka* (from this, the selection of ten maps has been made) reveals dialectal variants and areals of individual phrasemes, but from the frequency of responses it is also possible to draw conclusions about the vitality of the phraseme in Slovene in general. And what is even more important: considering a varied structure of phrasemes (from prepositional phrases to multi-clausal sentence) and the stability of their inherent feature, the comparison with neighboring and/or culturally influential languages makes it possible to observe what contiguous languages and how deeply – spatially and mentally – reached into Slovene linguistic area.

Additional analysis of material was carried out in the sense of a typological classification of collected phrasemes according to two criteria:

1) By the comparative criterion, based on how common the phrasemes are in two varieties of Slovene, i.e., in Standard Slovene and dialects, the phrasemes are classified into the following categories: (1) standard phrasemes, e.g., (10) *ugrizniti roko, ki te ščiti* 'to be ungrateful', (2) general Slovene and near-general Slovene phrasemes, e.g., (37) *iti na roke komu* 'to do something for the benefit of someone else', 3. common phrasemes, e.g., (32) *živeti iz rok v usta* 'to barely have enough to survive, just making ends meet', (4) rare phrasemes, e.g., (40) *položiti roko nase* 'to commit suicide', 5. regional phrasemes, e.g., (54) *ponuditi roko (komu)* or (54a) *dati (eno) roko (komu)* 'to help (someone)', and (6) local phrasemes, e.g., *vzeti se na roke* 'to be without property at the time of wedding, but having a job (groom)'.

2) After comparing the existence of phrasemes in other (particularly contiguous and Slavic) languages (and dialects), the author came to the following conclusions: The examples of congruity in elements and semantics between Slovene phrasemes and the phrasemes from contiguous languages are, based on only ten phrasemes, irrelevant, but nevertheless they show a uniform congruity and a high degree of combinatorics, i.e., in four cases it occurs with all neighboring languages, and it never occurs with only one. The congruity is numerically identical with non-contiguous Macedonian. One can also notice a fairly strong influence of Romance languages (Italian and Friulian) on Western Slovene dialects, although this is more commonly reflected in the absence and constructions of phrasemes than in a different, Romance-like phrasemes.

The variegation of Slovene dialectal phrasemes is present on all linguistic planes.